

BELGESEL SİNEMANIN SANAT KAVRAMI ÇERÇEVESİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ

Oğuz ADANIR

Düşünsel açıdan kavramlar olmadan düşünemediğimize göre bu terimle ne ifade edilmeye çalışıldığına bir bakalım. Kavram: nesnel gerçekliğin insan beyninde yansıma biçimidir... Ne kadar soyut olursa olsun ve ne kadar düşünsel bulunursa bulunsun hiçbir kavram nesnel gerçeklikle ilişkisiz olamaz... Daima somutla bağlantılı bir soyuttur, somuttan kopmuş bir soyut değildir... Kavramlar sözcüklerle dile gelirse de sözcük değildirler, kavram sözcüğün anlamıdır (Felsefe Sözlüğü, o. Hançerlioğlu 1979).

Sözcüklerle ifade edilen kavramlar kolektif düzeyde onaylanmış, hemen herkeste üç aşağı beş yukarı aynı çağrışımlara yol açması gereken şeylerdir. Onaylanması gereken şey doğal olarak kavramın anlamıdır yoksa sözcüğün kendisi değil. Bu açıdan ele alındığında Türkiye ve pek çok başka ülkede sanat sözcüğüyle yalnızca sözcük mü dışavurulmaktadır yoksa sanat kavramının sahip olduğu anlam mı(?) Sorusunu sordüğümüzde, yanıt büyük ölçüde sanat sözcüğü olacaktır yoksa kavramın anlamı değil. Çünkü *sanat nedir?* Sorusunu sorduğunuzda doğru dürüst bir yanıt alabileceğiniz ne kadar az insan bulunduğunu görünce çok şaşıracaksınız!

Türkiye gibi ülkelerde, sanat alanında insanlar kendilerini çoğunlukla anlamı açık seçik belirgin kavramlarla değil düz/sıradan sözcüklerle ifade etmektedirler. Sanat sözcüğü kullanıldığında bununla çok önemli bir şey ifade edildiği sanılmaktadır. Oysa kullandığınız kavramın hangi anlama geldiğini baştan belirtmezseniz bu sözcükle ne ifade etmek istediğiniz asla anlaşılabilir dolayısıyla havaya konuşmuş olursunuz. Bu türden konuşmalar ya da tartışmaların bulunduğu bir yerdeyse kakofoni, anarşi ve kaostan başka bir şey olamaz.

Bu durumda herkesin kendine göre bir sanat tanımı ya da açıklaması bulunacağından (zaten bu kavramlaşmamış yani genel geçer bir anlama sahip olamayacak bir sanat açıklaması olacağından daha işin başında kendi kendini mahkum eden bir girişim olacaktır) ortada yukarıda ifade edilen şekliyle bir kavram bulunamayacağı kesindir. Türkiye ve benzeri ülkelerde sanat kavramının durumu: körlerle sağlırlar birbirini ağırlara uygun bir görüntü sunmaktadır.

Sanat konusunda konuşup, tartışabilmek için önce minimum ortak payda sayılabilecek kavram üzerinde anlaşmak gerekmektedir. Örneğin, *felsefe sözlüğü*'ndeki sanat (art, kunst, arte, vs) sözcüğünün karşısındaki ilk açıklamayı: *insansal yaratımı* kabul ediyor musunuz? Evetse bu durumda yaratıcılığın yalnızca sanata özgü bir olgu olmadığını dolayısıyla sanatın başka nitelik ve özelliklere sahip olması gerektiğini de kabul ediyorsunuz demektir. Hayırsa bu durumda neden hayır dediğinizi açıklamak durumundasınız. Bu aşamadan sonra *sözlük* kavramının iki ayrı

dünya görüşüne uygun kabul görmüş iki açıklamasını sunmaktadır.

- *Metafizik düşünme yöntemine bağlı idealist anlayışlar sanatı tanrı vergisi ya da bilinçaltı verileri sayarlar...*
- *Oysa sanat, insanla nesnel gerçeklik arasındaki estetik ilişkidir. Nesnel gerçeklik sanatçıda estetik biçimlerde yansır. Bu demektir ki sanat, insansal pratiğe, topluma ve toplumsal yaşama sıkıca bağlıdır. Sanatta öz ve biçim, ulusallık ve evrensellik, soyutla somut, duyusalla düşünsel iç içedir ve birbirinden ayıramaz. Sanatçının bütün bu diyalektik karşıtlıkları örgensel bir bütünlüğe kavuşturma tarzı, içinde yaşadığı tarihsel dönemin ve koşulların oluşturduğu dünya görüşüne bağlıdır.*

Görüldüğü gibi bu iki yaklaşımdan birini kabul edebilir ve tavrınızı ona göre koyarsınız. Bu iki yaklaşımın ikisini de reddedebilir ve kendiniz yeni bir kavramsal açıklama getirebilirsiniz. Bir üçüncü seçenek de bu görüşlerden ya birini ya da diğerini kısmen kabul eder ve size göre eksik ya da şu anda -varsa- çağdışı olan bölümlerini kaldırır ve kendinize – doğal olarak işin mantıksal ve felsefi boyutunu unutmadan - uygun hale getirip seslendiğiniz insanlara bunun ne olduğunu açıklarsınız. Bir başka deyişle oyunu kuralına göre oynamak durumundasınız yoksa kafanıza göre değil. Herkesin kafasına göre takılması durumunda bir dolap beygiri gibi aynı noktanın ötesine geçebilme şansımız olamaz. Görüşleriniz doğru olabilir ya da yanlış olabilir. Bu o kadar da önemli değildir. Önemli olan önce ortaya bir oyun kuralı konulması ve tartışmanın onun üzerine oturtulmasıdır.

Türkiye'ye baktığımızda sanat alanında –uzun yıllardan bu yana - neler gördüğümüzü bir kez daha anımsatalım. 1990'lara kadar bu ülkede şöyle ya da böyle ister sol ve sağ, isterse devrimci ve burjuva şeklinde ifade edilsin yanlış da olsa bir kavramsal yaklaşım vardı. Bence bu yaklaşımlar ya da yorumlar büyük ölçüde yanlış, eksik ya da hatalıydı çünkü bu kavramlar Türkiye toplumunda tezahür etmiş, kabul edilmiş kavramlar olmadıkları için bir avuç insan arasında bitip tükenmek bilmeyen tartışmalara yol açmaktaydı. Bugün bile Türkiye'de hâlâ sol/sağ, devrimci/burjuva terimlerini sanat alanında kullanmayı sürdüren insanlar var! Oysa bu tür bir yapılanmadan söz edebilmek ve bunun sanat alanındaki yansımalarını tartışabilmek için Türkiye'de bir ulusal burjuvazi ve proletarya sınıflarının ve bir de sol ve sağ politikaların bulunması gerekir. Ne var ki Türkiye'de bugüne kadar bunların hiçbirisiyle - sınıfsal boyutlarda demek istiyorum yoksa bireysel boyutlarda değil –karşılaşmadığımızı düşünüyorum.

İşte Türkiye'de sanat konusundaki temel açmaz budur. Sanatın hangi **dünyaya bakış açısına** göre belirleneceği konusu belirsizdir. Çünkü mevcut egemen bir dünya görüşü ve dolayısıyla bunun bir alternatifi yoktur. Bu durumda sanattan söz edebilmek ne kadar doğrudur bilemiyorum!

Bu ülkede göbek dansından mimarlığa, mankenlikten şarkıcılık ya da müzisyenliğe, şovmenlikten film yönetmenliğine, ev hanımı ressamlardan hafta sonu belgesel sinemacılarına herkesin yaptığı her işin otomatik olarak birer sanat eseri olarak kabul edilmesinin hemen çok büyük bir çoğunluğa - istisnalar belki hariç !- tuhaf gelmemesi oldukça tuhaf bir durumdur! Bunun ne yazık ki tek bir açıklaması olabilir: cehalet!

Son zamanlarda kendini bilen ve sanat kavramının bu ayağa düşmüş halini gören pek çok insan, televizyon kanallarındaki çeşitli programlarda kendilerini artık sanatçı değil müzisyen, gitarist, tiyatro oyuncusu, vb şekillerde tanıtarak sanatçı kavramını yadsıdıklarını ifade etmeye çalışmaktadırlar.

Gerçek durum da budur. Türkiye’de cumhuriyetin kurulmasından bu yana olsa olsa o da (en çok 1930-1960’lı yıllar arasını kapsayan bir süre olabilir) belli ölçülerde olma koşuluyla bir cumhuriyet ‘sanatından’ söz edilebilir. Bunun dışında Türkiye’de (yine belli ölçülerde ve cumhuriyetle ilintili olarak: roman, hikaye, şiir, müzik, vs dışında) belli bir alanda herhangi bir sanatsal olaydan, sanat akımı veya benzeri bir şeyden söz edebilmek mümkün değildir. Evet, Türkiye’de ressamlar, müzisyenler, yazarlar, şairler, tiyatro oyuncuları, yönetmenleri, sinema oyuncuları, senaryo yazarları ve yönetmenleri, vb alanlarda çalışan üreten pek çok insan vardır ancak bütün bu ürünlerin birer sanat eseri olduğunu kim söylemekte, buna kim karar vermektedir? Herkesin kendi ürünü konusunda ahkam kesmesinin mümkün olmadığını az önce söylemiştik. Dolayısıyla bu ürünlere sanat eseri adı altında kim (yani hangi sınıf) sahip çıkmaktadır? Neden? Amacı ve ideolojisi nedir?

Eğer bu ve benzeri sorulabilecek daha pek çok sorunun açık seçik bir yanıtı yoksa ortada bir sanat da yoktur. Yalnızca resim, müzik, tiyatro, sinema, televizyon programları yapan, vb insanlar vardır. O kadar! Örneğin Türkiye’de sinema alanında son on, on beş yıldan bu yana yılda ortalama on, on beş dolayında uzun metrajlı öykülü film üretilmekte ve bu filmlerin Türk sinemasını temsil ettikleri söylenmektedir. Bunu söylemek yılda on hikaye ya da şiir kitabı ya da on, on beş müzik kasetinin bütün bir Türkiye toplumunu temsil ettiğini söylemekle eş anlamlı bir şeydir. Bu ürünlere - o da belki- belli kesimler tarafından sahip çıkılması onlara temsil edici bir nitelik kazandırmaz. Çünkü günümüzde kültürel ürünün pazar açısından diğer ürünlerden hiçbir farkı kalmamıştır. Nasıl en kötüsünden en iyisine her malın bir müşterisi varsa, nasıl kimi iyi görünümlü ancak nitelik açısından kuşkulu ya da yetersiz malların da popüler olma ve çok satma şansı varsa; aynı şekilde kötü, yetersiz ya da niteliksiz ‘sanatsal’ denilen ürünlerin de çok satma şansı olabilir. Dolayısıyla çok satmak demek zorunlu olarak nitelikli olmak demek değildir. Tıpkı az satmanın her zaman niteliksiz ya da nitelikli olmayla zorunlu bir ilişkisinin bulunmaması gibi.

Belgesel sinemacılar sunmuş olduğumuz bu perspektifi benimsedikleri takdirde ortada belgesel sinema sanatı diye bir şeyin de bulunmadığını görecektir. Ayrıca belgesel sinema bir sanat olmak zorunda mıdır? Bir

zanaat olmak ya da bir zanaat olarak kalmak o kadar aşağılayıcı ve kötü bir şey midir? Tüm sanatların kökeninde zanaatın bulunduğunu, zanaatın sanata giden yolda vazgeçilmesi olanaksız bir aşama olduğunu kabul ettiğiniz zaman belgesel sinemanın sanat ya da zanaat olmasının o kadar da önemli bir şey olmadığını görürsünüz. Öte yandan hemen hiçbir konuda sanatsal bir yenilik (toplumsalı değiştirip, dönüştürmeye yönelik bir hareket anlamında) yokken belgesel sinema alanında böyle bir olgudan yani belgesel sinemanın sanat olarak kabul edilmesi gibi bir olgudan nasıl söz edilebilir ki? Üstelik hemen tüm dünyada sanatın içeriğinin boşaltılmış ve saf bir biçim ya da görünüme indirgenmiş olduğu bir sırada [bu konuyla ilgili tartışmaları: Paul Virilio, Arthur Danto, Jean Baudrillard'ın metinleri, yazıları ve konuşmalarında ya da Patrick Barrere'in *Tout L'art Contemporain Est-il Nul? (çağdaş sanatın tamamı hiçbir işe yaramaz mı?)* Türünden metinlerinde bulabilirsiniz.].

Belgesel sinemanın bir sanat dalı olduğunu söyleyen sinemacılar önce bugün üretilen öykülü sinema filmlerini sanat olarak nitelendirip nitelendirmediklerini ya da varsa hangilerini nitelendirip, hangilerini nitelendirmediklerini (doğal olarak neye göre ve nedenleriyle birlikte!) Söylemek durumundadırlar. Çünkü özellikle estetiğin gerisinde bir dünyaya bakışın yattığını bilmek durumundadırlar. Yalnızca Jean Mitry'nin *sinema estetiği ve psikolojisi*'ni okuduğunuz zaman bile öyle her önünüze çıkan filmi bir sanat eseri olarak değerlendiremeyeceğinizi anlarsınız.

Sinema sanatıyla sinema kültürü arasındaki ortak payda sinemadır yoksa kültür ve sanat değil. Zira sinema aynı zamanda hem bir teknik ve dilyetisi, hem de bir dışavurum biçimidir. Bu durumda herhangi bir insan tarafından çekilen herhangi bir filmin otomatik olarak sinema sanatı kapsamında değil olsa olsa sinema kültürü çerçevesinde değerlendirilmesi gerekmez mi (konuyla ilgili olarak daha önce birkaç kez yayınlamış olduğumuz bir Mitry metnine *sanatçılar ve zanaatçılar sinemasal*, sayı 2, kış 98, s.34-36 başlıklı metne başvurulabilir). Bugün sinemadan hiç anlamayan bir insan bile iyi bir senaryo ve iyi bir ekiple eli yüzü düzü bir film çekebilir, tıpkı müzikten doğru dürüst anlamayan bir insanın gelişmiş bir bilgisayar ve elektronik klavyeyle şöyle ya da böyle bir şeyler üretebilmesinin ya da yine bilgisayar aracılığıyla kalıpları çıkarılmış metin üretim örneklerinden yola çıkarak beyaz, pembe, sarı, vb türden romanların yazabilmesinin mümkün olması gibi. Bu tür bir üretimde klasik anlamda yetenek ve yaratıcılığa gerek olmadığı apaçık ortadadır. Dolayısıyla sinema kültürüne ait her filmin sanat eseri olarak kabul edilebilmesi mümkün değildir. Ancak bir sanat eseri olmayı becermiş her filmin aynı zamanda sinema kültürünün de bir parçası olduğu kesindir.

Günümüz itibarıyla gerek Türkiye gerekse (izleyebildiğim kadarıyla) dünyada sinema ve daha genelinde (istisnalar hariç) sanat dalları sanatın sıfır derecesi denilecek düzeye yakın bir durumdadırlar. Bir başka deyişle bütün sanatlar genel olarak zanaat düzeyini aşamaz bir durumdadırlar. Türkiye'de bunun en tipik örneği televizyon programlarıdır. Özellikle ticari televizyon kanalları büyük ölçüde 'burjuva kültürüne' sahip patronlara ait

olması ve bu kanallarda bu kültürün ağırlıkta olması daha doğal sayılabilecekken tam tersi olmuş ve olmayan 'burjuva kültürü' olmayan popüler kültür (denilen ilkel kültür) tarafından yamyassı edilmiştir! Bu iki alternatifin de aynı anda var olabilmesi ve bir mücadele içinde bulunmaları için dünyaya, çevreye, eşyaya ve insana bakış konusunda somut önerilere sahip olmaları ve bunları ekranlardan yansıtmaları gerekmektedir. Oysa böyle bir şey söz konusu değildir.

Bütün bu olan bitenler arasında Türkiye'de belgesel sinemacıların, belgesel sinemanın bir sanat olup olmadığını tartışma girişimlerinin bir anlamı olabilir mi?

Onların, bizim ya da başkalarının belgesel sinemanın bir sanat olduğunu söylemesi ya da söylememesi mevcut gerçekliğin değişmesini sağlayabilir mi?

Kendi adıma böyle bir ortamda, kısa olmak zorunda olan bir metinle tüm soruların yanıtını verebilmemin mümkün olmadığını, ayrıca böyle bir yükümlülüğümün de olmadığını düşünüyorum. Buna karşın başta belgesel sinemacılar olmak üzere (diğer sanat alanlarıyla ilgilenen) herkesi 21. Yüzyılda sanat kavramını tartışmaya ve bu tartışma içinde belgesel sinemanın hangi koşullarda, hangi nitelik ve özelliklere sahip olabildiği takdirde bir sanata benzeyebileceğinin tartışmasını yapmaya çağırıyorum. Önümüzde uzun bir zaman var!